

MEDENİYET TASAVVURU
VE
KARATAY MEDRESESİ

KTO KARATAY
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

KONYA
2018

MEDENİYET TASAVVURU VE KARATAY MEDRESESİ

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Erdem

Murat Ayvacı

KAPAK & MİZANPAJ

Gökhan Akten

BASKI / CİLT

Anadolu Ofset

Yeni Matbaacılar Sitesi

Muhabir Cad. 6. Blok No: 13 Karatay / KONYA

Tel: 0 332 342 01 60

Sertifika No:

34571

ISBN

978-605-66970-9-8

Aralık - 2018

KTO Karatay Üniversitesi Yayınları

Akabe Mah. Alaaddin Kap Cad. Karatay / KONYA

444 1251 • www.karatay.edu.tr • karyay@karatay.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Takdim	11
Ön Söz	13
Giriş	15
• MEDENİYETİN ANLAMI VE TANIMI	15

BİRİNCİ BÖLÜM

• MEDENİYETİN UNSURLARI, TEMELLERİ VE İDRAKLERİ	21
1. Medeniyetin Unsurları	21
1.1. İnsan, Ünsiyet Kavramı ve Medeniyet	22
1.2. Yazı ve Medeniyet	34
1.3. Din ve Medeniyet	43
1.4. Bilim ve Medeniyet	49
1.5. Felsefe ve Medeniyet	54
1.6. Sanat, Mimari ve Medeniyet	59
1.6.1. Kitap Sanatları	63
1.6.2. Mimari	69
1.7. Şehir ve Medeniyet	87
2. Kültür ve Medeniyet	111
2.1. Kültür	111
2.2. Medeniyet ve Kültür Münasebeti	112
2.3. Kültür ve Medeniyet Değişmesi	114
3. Medeniyet ve Uygarlık	116
3.1. Medeniyet ve Uygarlığın Benzeşen Yönleri	119
3.2. Medeniyet ve Uygarlığın Farklı Yönleri	120
4. Medeniyetin Metafizik Temelleri	124
5. Medeniyetler Çatışması ve Medeniyetler İttifakı Kuramları	127

5.1.	Medeniyetler Çatışması	130
5.2.	Medeniyetler İttifakı	135
6.	Modernizmin Bahçesinde İslam Gülü Yetişir mi?	138
6.1.	Zaman ve Din	141
6.2.	Modernin ve Geleneğin Zamanı	146
6.3.	İslam ve Modernizm	147
7.	Ben ve Öteki İdrakine Göre Medeniyetler	149

İKİNCİ BÖLÜM

• KAYNAKLARI VE ETKİLERİ BAKIMINDAN

	İSLAM MEDENİYETİ VE TÜRKLER	163
1.	İslam Medeniyeti Tasavvurunun Kaynağı	163
1.1.	Kur'an (Vahiy)	163
1.2.	Sünnet (Hadis)	167
2.	İslam Medeniyetinin Başlangıcı ve Zirvesinde Nübüvvetin Rolü	171
2.1.	Medeniyet Kuran İnanç Önderi Olarak Hz. Âdem ve Medeniyet Tasavvuru	171
2.2.	İslam Medeniyet Tasavvurunda Model İnsan Hz. Muhammed	176
3.	İslam Medeniyet Tasavvurunun Dayandığı İlkeler	180
3.1.	İlim	181
3.2.	İrfan	183
3.3.	Hikmet	185
4.	İslam Rönesansı	190
5.	İslam Medeniyetinin Diğer Medeniyetlerle Etkileşimi	209
5.1.	İslam Medeniyetinin Batı'ya Etkisi	210
5.2.	İslam Medeniyeti ve Türkler	217
5.2.1.	Giriş: Türk-İslam Medeniyeti, Doğuşu ve Gelişmesi	218
5.2.2.	İlk Müslüman Türkler	218
5.2.3.	Türklerin İslam'la Kazandıkları ve İslam'a Kazandırdıkları	221

5.2.4.	İslamiyet ve Türkler	223
5.2.5.	Türk-İslam Medeniyetiyle Gelen Refah ve Batı'nın Durumu	228
5.2.6.	Türk-İslam Medeniyetinin Kaynakları	230
5.2.6.1.	Tasavvuf	231
5.2.6.2.	Ehl-i Sünnet	234
5.2.6.3.	Medeniyetin Dili ve Edebiyatı	237
5.2.6.4.	Türklerin Devlet Anlayışı	242
5.2.6.5.	Türklerde Hukuk ve Adalet	245
5.2.7.	Türk-İslam Medeniyetinin Temel İlkeleri	249
5.2.7.1.	Osmanlı Millet Sistemi, Sulh ve Müsamaha	249
5.2.7.2.	Cihanşümullük ve Cihan Hâkimiyeti Ülküsü	256
5.2.7.3.	Sosyal Devlet ve İnsan Hakları	257
5.2.7.4.	Türk Şehirleşmesi ve İstanbul	260

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

	• MEDENİYET TASAVVURU VE TARİHİ SEYRİ	265
1.	Medeniyet Tasavvurunun Anlamı	266
2.	Medeniyet Tasavvurunun Muhtevası	269
2.1.	İnanç Nizamı (Din)	269
2.2.	Ahlak Nizamı (Hayat)	272
3.	Bir Medeniyet Tasavvurunda Bulunması Gereken Temel Değerler	276
3.1.	Doğruluk ve Dürüstlük	277
3.2.	Adalet ve Merhamet	279
3.3.	Estetik ve Güzellik (Nispet=Orantı, Haddi-Hududu Aşmamak, Sınırları Zorlamamak)	281
3.4.	Sanat	284
3.4.1.	Genel Olarak Sanat-Medeniyet İlişkisi	284
3.4.2.	Din Açısından Sanat-Medeniyet İlişkisi	286
3.5.	Barış ve Müsamaha	291

3.6.	Canlılık	294
4.	Ütopyalar ve Distopyalar Işığında Medeniyet Tasavvurunun Tarihi Seyri	301
4.1.	Batı Medeniyetinde Ütopyalar	304
4.2.	İslam Medeniyetinde Ütopyalar	316
4.3.	İslam ve Batı Medeniyetlerindeki Ütopyaların Karşılaştırılması	322
4.4.	Medeniyetler İçin Çöküş Yasaları ve Distopyalar	326
5.	Medeniyet Tasavvurunun Hâkimiyet Fikrine Yansımaları: Nizam-ı Âlem Fikri ve Sömürgecilik	332
5.1.	Nizam-ı Âlem ve Sömürgeciliğin Ne'liği Üzerine	334
5.1.1.	Sömürgecilik (Kolonyalizm) ve Emperyalizm	335
5.1.2.	Türk-Cihan Hâkimiyetinden Nizam-ı Âlem Ülküsüne	339
5.2.	Sömürgecilik ve Nizam-ı Âlemin Karşılaştırılması	341
6.	Doğu ve Batı Kültüründe Entelektüel, Aydın ve Münevver Olgusu	348
6.1.	Batı Tarihsel Tecrübesinde Entelektüel Olgusu	349
6.2.	İslam ve Osmanlı Tecrübesinde Âlim, Aydın, Münevver	356

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

• MEDENİYET İNŞAASINDA EĞİTİMİN ROLÜ VE KARATAY MEDRESESİ

1.	Medeniyetin İnşasında Eğitimin Rolü	369
1.1.	İslam Medeniyeti ve Eğitim	371
1.1.1.	Hayatı Allah'ın Tanımları ile Anlamlandırmak	371
1.1.2.	İnsanın Varoluşuna ya da Fıtrata Yönelmek	374
1.1.3.	Tabiatla Uyumlu Olmak	377
1.2.	İslam Eğitim Sisteminin Metodik Temelleri	378
1.3.	İslam Medeniyetinin Geliştirdiği Eğitim Kurumları	382
2.	Karatay Medresesi ve Emir Celâleddin Karatay	384
2.1.	Medresenin Kuruluşu ve Tarihi	384

2.2.	Medresenin Mimarı ve Mimari Özellikleri	387
2.2.1.	Medresenin Mimarı ve Çini Ustası	387
2.2.2.	Medresenin Mimari Özellikleri	388
2.3.	Celâleddin Karatay'ın Hayatı ve Siyasî Kariyeri	397
2.3.1.	Celâleddin Karatay'ın Hayatı	398
2.3.2.	Selçuklu Devlet Adamı Olarak Celâleddin Karatay	402
2.3.3.	Ortak Saltanat Dönemi ve Celâleddin Karatay	409
2.3.4.	Celâleddin Karatay'ın Ölümü	411
2.3.5.	Celâleddin Karatay'ın Dinî ve İlmî Kişiliği	412
2.3.6.	Celâleddin Karatay'ın Tasavvuf Hayatındaki Yeri	415
2.3.7.	Celâleddin Karatay'ın Yakın Çevresi	420
2.4.	Karatay Medresesi'nin Yönetim Yapısı	422
2.5.	Karatay Medresesi Vakfı'nın Gelir Kaynakları	425
2.6.	Karatay Medresesi'nin Giderleri	427
2.7.	Karatay Medresesi'nde Eğitim ve Öğretim	435
2.7.1.	Karatay Medresesi'nin Öğrenci Kapasitesi	439
2.7.2.	Medresede Görev Alan Müderrislerin Profili	440
	Kaynakça	446

MEDENİYET TASAVVURU
VE
KARATAY MEDRESESİ

KATKIDA BULUNANLAR

Prof. Dr. Ahmet Davutođlu

- *Şehir ve Medeniyet*

Doç. Dr. İbrahim Kalın

- *Ben ve Öteki İdrakine Göre Medeniyetler*

Mahir Ünal

- *İnsan, Ünsiyet Kavramı ve Medeniyet*

Prof. Dr. Hüsamettin Erdem

- *Medeniyetin Anlamı ve Tanımı; Medeniyet ve Uygarlık*
- *Medeniyetin Metafizik Temelleri*
- *Medeniyetler Çatışması ve Medeniyetler İttifakı Kuramları*
- *İslam Medeniyetinin Başlangıcı ve Zirvesinde Nübüvvetin Rolü*
- *Medeniyet Kuran İnanç Önderi Olarak Hz. Âdem ve Medeniyet Tasavvuru*
- *İslam Medeniyet Tasavvurunda Model İnsan Hz. Muhammed*
- *İslam Medeniyet Tasavvurunun Dayandığı İlkeler Medeniyet Tasavvurunun Anlamı*

Prof. Dr. Mazhar Bağlı

- *Modernizmin Bahçesinde İslam Güllü Yetişir mi?*

Prof. Dr. İsmail Taş

- *İslam Rönesansı*

Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar

- *Medeniyetin İnşasında Eğitimin Rolü*

Doç. Dr. Ömer Akdağ

- *Kültür ve Medeniyet*

Doç. Dr. Efkan Uzun

- *İslam Medeniyeti ve Türkler*

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Erdem

- *Din ve Medeniyet; Bilim ve Medeniyet; Felsefe ve Medeniyet; İslam Medeniyetinin Batı'ya Etkisi*

Dr. Öğr. Üyesi Şerife Özkan Nesimiođlu

- *Medeniyet Tasavvurunun Hâkimiyet Fikrine Yansımaları*

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Nacak

- *Doğu ve Batı Kültüründe Entelektüel, Aydın ve Münevver Olgusu*

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Karaca

- *İslam Medeniyeti Tasavvurunun Kaynağı*

Dr. Öğr. Üyesi Yakup Akyüz

- *Ütopyalar ve Distopyalar Işığında Medeniyet Tasavvurunun Tarihi Seyri*

Dr. Öğr. Üyesi N. Tayyibe Eken

- *Yazı ve Medeniyet*

Arş. Gör. Fatma Şeyma Boydak

- *Sanat, Mimari ve Medeniyet*

yaşarken ortaya koyduğu hâl ve hareketlerinde, onlarla olan münasebetlerinde ortaya çıkar. Bu hususta insanın en büyük örnek alacağı Kâmil İnsan, hiç şüphesiz ki Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun yolu, Kur'an yolu, İslam yoludur. Bu şuurdaki insanların meydana getirdiği bir medeniyet de insanca, hakça, ahlakî kemâlatın hayat tarzı hâline getirildiği bir medeniyet olarak ilelebet devam eder ve yaşar.

Hz.Adem ile başlayan ve Hz Muhammed (s.a.v.) ile kemale eren medeniyet sürecinde insanların bu medeniyeti devam ettirebilmeleri için bazı temel ilkeler belirlenmiştir. Acaba bu temel ilkeler nelerdir?

3. İslam Medeniyet Tasavvurunun Dayandığı İlkeler

İslam medeniyet tasavvurunun oluşması ve gerçekleşmesi için öncelikle akl-ı selim sahibi, ileri görüşlü, muhakeme gücü yüksek, ne düşündüğünün farkında olan, zeki insan ve toplumlara ihtiyaç vardır. Güçlü bir muhakemenin oluşması için de buna alt-yapı oluşturacak ilim, irfan ve hikmet gerekir. Bu sebeple ilim, irfan ve hikmet medeniyette ve medeniyet tasavvurunun oluşmasında çok önemli bir yere sahiptir. Zira gerçek manada medeniyet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsında ve yaşadığı dünyada Mekke döneminde hayat bulmuş, temel esasları ve ilkeleri belirlenmiş, Medine döneminde ise bizzat bir yaşama biçimi, hayat tarzı hâline gelmiştir. İlim, irfan ve hikmet hayatımızla o kadar iç içedir ki, bunları birbirinden ayırmak da pek o kadar kolay değildir. Akli başında, eli kalem tutan, topluma yön verecek kişileri kastederek, bunlara, ilim irfan sahibi insanlar deriz.

İlimsiz, irfansız, hikmetsiz ne İslam medeniyetini, ne tasavvurunun oluşturmak ve tefekkür krizini bertaraf etmek mümkün olur, ne de İslam medeniyetinin ihyasını gerçekleştirmek mümkün olabilir. Çünkü medeniyet tasavvuru; bazı temel kurucu değerlere, kavramlara ve bu kavramlar etrafında şekillenen kurucu bir fikre dayanır. Bu kurucu fikir, kavramlarının içini doğru doldurmak, bilgiyi kendi ilim-irfan ve kültür-medeniyet havzasından taşımak ve beslemek zorundadır. Yılmaz Özakpınar'ın da dediği gibi: "Başlangıcından bugüne insanlığın macerası, ilk ve tek hakiki medeniyet kaynağından sapma ve azgınlığa girme

ve zaman zaman gönderilmiş olan peygamberler aracılığıyla tekrar o kaynağa dönme mücadelesi olarak özetlenebilir.”²⁵ Peki bugün hangi kavramsal çerçeve, hangi bilgi ve fikir etrafında bu kaynağa dönülebilir ve bir medeniyet tasavvuru hamlesi gerçekleştirilebilir? Başka bir ifadeyle, İslam medeniyetinin yeniden ihyası hangi yolla söz konusu olabilir? Bize bu ihya hareketinde yol gösterici ve ufkumuzu aydınlatıcı en önemli üç kavram ve değerden söz edilebilir. Bunlar; ilim, irfan ve hikmettir.

3.1. İlim

İslam medeniyeti, bir ilim medeniyetidir. İslam medeniyet tasavvurunun temel olarak dayandığı en önemli unsurlarından biri de ilimdir. İslam’da gerçek ilmin kaynağı ise vahiydir. Gerek ferdî ve içtimai hayat, gerekse siyaset, iktisat, hukuk vb. bu kaynaktan elde edilen bilgiye dayanır. Yine medeniyet adına, fert ve toplum adına kurulacak olan bütün kurumlar da bu kaynaktan elde edilen bilgi doğrultusunda teşekkül eder. Böylece ilim, şüpheye yer bırakmayan, yol gösterici, şaşmayan, dosdoğru bilgiyi ifade eder. Netice itibarıyla, İslam medeniyeti, ferdî ve içtimai hayatın ilme dayalı tanzimi, aynı şekilde içtimai, siyasi, iktisadî ve hukuki nizamın ilme dayalı teşekkülü neticesinde vücut bulur ve ilim temeli üzerinde varlığını devam ettirir.²⁶

Bugün ilim denilince, belirli bir alanda disiplinli çalışmalar sonucu elde edilen, pozitif bilgiler topluluğu akla gelmektedir. İlim, ispatlanabilir önermelere dayanır; öğrenmeyle elde edilen bilgi türünü ifade eder. Gerçek manasıyla ilim, bir şeyi, hakikatiyle idrak etmektir. Dolayısıyla ilmin zıddı olan cehalet ve zan bunun dışında kalmaktadır. İlmi, nazari ve amelî diye iki kısma ayırmak mümkündür.

Nazarî ilimler, bilinmesi hâlinde kişinin kendisiyle kemale erdiği, tefekkür ve tasavvur gücünün arttığı ilimlerdir. Mantık, matematik, âlemi ve âlemdeki varlıkları bilmek gibi.

25 Yılmaz Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, Ötügen Yayınları, 2012, s. 62.

26 Bkz. Atilla Fikri Ergun, “İlim-İrfan-Tefekkür Üçgeninde İslam Medeniyetinin Yedi Kurucu Kavramı”, <https://atillafikriergun.wordpress.com/2015/06/08/ilim-irfan-tefekkur-ucgeninde-islam-medeniyetinin-yedi-kurucu-kavrami/> (20.08.2016)

Amelî ilim ise, daha ziyade uygulama ve davranışlarla alakalı olan ilimlerdir; uygulamaya geçilmediği zaman tamamlanmayan ilimlerdir. Amelî ahlakla ilgili davranışların gerçekleştirilmemesi, gereğinin yerine getirilmemesi, yapılması gereken/istenen ibadetlerin yapılmaması gibi.

İlimlerde yapılan bu ayırım sadece öğrenmeyi kolaylaştırma amacına yöneliktir. Yoksa ilimde bir ayrılık-gayrılık söz konusu olamaz; o, teorisiyle, uygulamasıyla bir bütündür. İlim öğrenmekten maksat da, ilmiyle amel etmektir; amele yansımayan ilim, tek boyutludur, yarım-dır. Eğer insanlar öğrendikleri, bildikleri şeyler doğrultusunda hareket etmiyor, öğrendiklerini, bildiklerini amele dönüştürmüyorsa, bu, onların meseleyi hakikatiyle idrak edemediklerini gösterir. Böyle bir ilimle de medeniyet tasavvuru oluşturmak imkânsızlaşır. Bu bakımdan âlim dediğimiz insan, ilmi ile âmil olan insan olmalı ki bu bilgilerle yeni düşünceler, tasavvurlar, tefekküre konu olan zihinsel atılımlar sağlayabilsin.

Bu sebeple İslam dini bilgiye, ilme çok büyük değer vermiştir. İslami düşünce geleneğinde ilim denince akla ilk Kur'an, hadis ve fıkıh bilgisi gelir. İslam'ın klasik çağında ise herhangi bir ilmî disiplin veya bir ilme ait olan alt disiplinler için "fen" tabiri kullanılırdı. Günümüzde ise sadece modern ilim dalları için fen tabiri kullanılmaktadır. Hangi çeşidiyle olursa olsun, İslam her fırsatta ilim elde etmeyi, bilgilenmeyi ve bilgi öğrenmeyi teşvik etmiştir. Son Peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ilk buyruk "Oku" olmuştur ve bu okuma rastgele bir okuma değildir tabii ki, "Rabb'inin adıyla oku" maktır. Gerçek ve hakiki bilgiyi elde etmek için okumak ve öğrenmektir.

İslam düşünce tarihinde bilime ve bilgiye verilen değeri en iyi şekilde Kur'an ve Hadis'ler ortaya koymaktadır. "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak bunu gerçek akıl sahipleri anlar*".²⁷ Hatta bu kadarıyla da kalmamış, insandaki Allah korkusunun (takvanın); ancak ilim sayesinde oluşacağını şu şekilde ortaya koymuştur: "*Allah'dan kulları içinde, ancak âlim kimseler korkar*".²⁸

27 ez- Zümer, 39/9.

28 Fâtır, 35/28.

İlk vahiyde okuma emrine muhatap olan Yüce Peygamber de bu hususta, “*Âlimin âbide (ibadet eden kimseye) üstünlüğü, dolunayın yıldızlara üstünlüğü gibidir.*” “*Âlimler yeryüzünde Allah’ın güvendiği kimse-lerdir.*”²⁹ “*İlim Çin’de de olsa arayın*”³⁰ buyruklarıyla dikkatlerimizi ilme çekmiştir. Bu vb. ayet ve hadislerden de anlaşılıyor ki, İslâm düşünce ve tasavvurunun temeli bilgidir, ilimdir. Bütün bunlar, İslâm dünyasında ilmî hareketlere canlılık kazandırmıştır. İslâm âleminde, gerek dinî, gerekse pozitif ve felsefi ilimler, en azından, beş asrı aşkın bir sürede en parlak devirlerini yaşamışlardır.³¹ Bu sayede mükemmel bir medeniyet ideal ve tasavvuruna sahip oldukları için de İslam medeniyeti en parlak dönemini yaşamıştır.

3.2. İrfan

Bu üç kavram da (ilim, irfan ve hikmet) bilgiyle alakalı kavramlardır. Ancak her üçünün de işaret ettiği alanlar, bilginin elde edilmiş tarzı ve temsil ettikleri hakikat değerleri farklı farklıdır. Yine de her üçü bir-biriyle yakın bir alaka içinde ve dirsek temasındadır.

İrfan, bilgileri sezgi gücü ile idrak; kavrama ve hazmetmek, yani bilginin irdelenmesi, gerçekliğin tetkik edilmesiyle nedenini, niçin ve nasıllığını düşünme, akıl süzgecinden geçirerek yorum yapabilme gücünü kazanmaktır denebilir. Bu işi beceren irfan sahibi kişiye, arif de denir. Arif kimseler, irfan sahibi olanlar, aynı zamanda bilgiyi gönül gözüyle, kalp yoluyla elde edebilenlerdir. Şayet ilim, sadece akıl ve zihinde bir işleme tabi tutulmadan kalırsa, bu zihne bir hamallıktan başka bir şey olmaz. Bunun için ilmin hikmetle aydınlanmış bir gönül süzgecinden geçirilerek hazmedilmesi gerekir. Ancak bu takdirde ilim, bir üst safha olan “irfân”ın gelişip olgunlaşacağı bereketli bir toprak hâline gelir.

Böylesi bir zeminde gelişip olgunlaşan arif olan kimse, yani Allah’ı bilen ve Allah vasıtasıyla bilen kimse, görünene takılıp kalmayıp görü-

29 İmam Gazalî, *İhyau Ulumi’-d- Dîn*, Mısır, tarihsiz:1/9-28.

30 el- Aclunî, *Keşfu’l- Hafa*, Beyrut,1352, I/138.

31 Hüsamettin Erdem, *Felsefeye Giriş*, Hü-Er Yayınları, Konya, 2012, s.20;Hüsamettin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s.27.

nenin ardındaki görünmeyeni arayan ve bulan kimsedir. İslami ve insani bir medeniyet tasavvuru da ancak böylesi hakkı, hakikati, gizli ve aşikâr olan varlık dünyasını kavrayan, idrak eden bir nazarla gerçekleştirilebilir.

Yüce dinimiz İslam, bir “ilim” medeniyeti olduğu kadar, aynı zamanda bir “irfan” medeniyetidir de. Kur’an’ın bilgiyi ifade etmek için kullandığı ve “ilim”-“irfan” manasına gelen “marifet” ile ilim ve irfan birbirinden ayrı ve bağımsız olarak düşünülemez. İlimsiz bir irfan, tek başına bizleri maksada ulaştıramayacağı gibi, irfana dayanmayan bir ilim de her zaman eksik kalmaya mahkûmdur. Bu yüzden bilginin içselleştirilmesi, derunumuzda bir mana kazanması, hazmedilmesi, ben-idrakini oluşturup pratiğe aktarılması, kısaca ilmimizin irfana dönüşerek gönüllerimizi kemale erdirmesi gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Allah’ım faydasız ilimden sana sığınırım”³² hadisi, irfan geleneğimizde “İlim, ilim bilmektir. İlim kendin bilmektir. Sen kendini bilmezsin ya nice okumaktır?” şeklinde karşılık bulmuştur. Maddenin kutsallaştırıldığı, mananın unutulmaya yüz tuttuğu, bilginin yegâne güç olarak görüldüğü, içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılın şu günlerinde, eşyaya, maddeye ve bilgiye ibretli bir şekilde, basiretle bakmayı ön gören İslam irfanına ve medeniyet tasavvuruna olan ihtiyacımız her zamankinden daha fazladır.

Kur’an-ı Kerim ve hadislerde yer alan “ihسان”, “bâtın”, “basiret”, “firaset”, “yakin”, “hikmet”, “nur” ve daha pek çok kavramı kendisine temel alan İslam irfanı, maddeden manaya, kabuktan öze, zahirden bâtına, hükümden hikmete ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu yüce değerlere ulaşmanın öncelikli şartı kişinin kendini bilmesi, tanınmasıdır.³³ Kişi kendini bilince Rabbini de bilir ve tanır; bu tanıma ve bilme irfani bilgi ile gerçekleşir. Çünkü insan varlık olarak Allah’ın isim ve sıfatlarının tezahür ve tecelli yeridir; kendinde tecelli ve tezahür eden ilahi isimleri tanıyıp keşfettikçe de Rabbini tanıyacak ve bilecektir. Böylece insan, amellerini ve şeytanı bilmekle, nefsini tanımaya devam edecek,

32 Nesai, İstiaze, 64.

33 Bu sözün hadis olup olmadığı tartışılmaktadır. Ancak birçok Tefsir kitaplarında da zikredilmektedir. Bkz. Bağavi Tefsiri: c: 1 sah: 153; Alusi Tefsiri: c: 1, sah: 53; Şarani’nin Tabakatı Kübra’sı c:1, sah:226.

ilim ve amel arasında kuracağı bağlarla da irfanın en yüce mertebesi olan Allah'ı bilme ve tanıma mertebesine ulaşacaktır.

Arif, irfan/ma'rifet sahibi kimse, irfani bilgi sayesinde önce nefisini, Rabbini, varlığı, yaratılışı tanır, bilir ve buna göre hareket eder; daha sonra da eşyanın hakikatini, varlığın ve insanın özünü kavrar. Sözü edilen üç temel bilgiyi içselleştirmiş olan arif, her daim doğruluk, hakkaniyet, iyilik ve güzellik üzeredir. Nefsini, Allah'ı ve âlemin yaratılış ve varoluşunu bilmeyen, irfanî bilgiden yoksun olan “akıl” ise, beş duyu ile algılayabildiği kadarını doğru ve esas kabul eder; gerek ferdi, gerek sosyal hayatı medeniyet tasavvurundan yoksun bir şekilde madde üzerine inşa eder. Yine bu akıl, madde âleminin ötesine geçemediği, Aşkın/Müteal olanla bağ kuramadığı için, düşünceleri ve bakış açısı tek yönlü, tek boyutlu olmaya devam eder; maddeyi, hayatın tek temel gerçeği, dolayısıyla tek amacı olarak kabul ettiği için onu ele geçirmek dürtüsüyle âlemi ifsat eder. Yüce ve aşkın varlık, insan hafızasından ve hayatından silindiği anda, hemen her şey anlamsız ve açıklanamaz hâle gelir. Ne doğru dürüst düşünce ne de ideali yakalayacak bir tasavvur kalır. Özden, manadan uzak “bilim” adı altında, kurtuluşu “sonsuz tesadüfler zincirinde” bulmaya çalışan “aklın” dünyası, mana fakiri, his yoksulu hâline gelir. Kendini fizik kanunları ve sosyal ilkelerle/yasalarla sınırladığı için ruhsuzlaşır, makineleşir, manevi-ruhi hiçbir dayanağı kalmaz. Aşkın ve yüce olanı tanımadığı için de yapayalınızdır ve cinnet geçirmektedir. Bu sebeple de uygarlık adına gerek yerel, gerek küresel ölçekte her türlü sömürü ve cinayet onun en iyi becerebildiği işler arasında yer alır.³⁴ Buradan doğacak olan medeniyet tasavvuru ise zulmün, sömürünün, haksızlık ve hukuksuzluğun, ahlaksızlık ve faziletsizliğin arlanmadan gerçekleştiği bir dünyaya dönüşür.

3.3. Hikmet

Medeniyet tasavvurunun dayandığı önemli esaslardan biri de hikmettir. İslam medeniyetini ve medeniyet tasavvurunu inşa ve ihya için

34 Bilgi için bkz. A. F. Ergun, agm, <https://atillafikriergun.wordpress.com/2015/06/08/ilim-irfan-tefek-kur-ucgeninde-islam-medeniyetinin-yedi-kurucu-kavrami/> (20.08.2016)

gerekli olan kurucu kavramlar olan ilim ve irfandan söz etmiştik. Bu üç kavramın iç içe ve birbirinden ayrılmayan ve medeniyet tasavvurunun kurulması ve diri tutulması için her daim birlikliliği söz konusu olan kavramlar olduğunu söyleyebiliriz.

Hikmet kelimesinin önemini anlayabilmek için önce taşıdığı anlamları kısaca hatırlamakta fayda vardır. Hikmet; Allah ve Kur'an-ı Kerim'in sıfatı, ilk nazil olan ayetlerde Hz. Peygamber'in vaaz ve irşatları, mukaddes vahyolunmuş kitap ve İncil'i ifade etmede, Hz. Davûd ile Lokmân Hekîm'in faziletlerinin belirtilmesinde kullanılmıştır.³⁵ Yine hikmet; "En iyi ilim vasıtalarıyla en iyi şeyin bilinmesi",³⁶ "Hukukî bir hükümde adil olmak, eşyanın hakikatını olduğu gibi bilmek ve gereğince hareket etmek",³⁷ konunun/problemin sebeplerini, hakikatini, insan gücünün yettiği ölçüde araştırılması,³⁸ ilim ve kavrayış/anlayış, din ve dünyanın salâhi, âlemin yaratılış hakikatine ve varoluş amacına vakıf olmak, ilahi emirlerin faydasını ve gayesini düşünmek, güzel fiilleri meydana getirme melekesi, siyaset alanında insanın gücü yettiği ölçüde ilahi hükümlere uyması, ilahi ahlakla ahlaklanmak ve ahlakî faziletlerle donanmak, her şeyi layık olduğu yere ve mertebeye koymak, adaletin gerektirdiği şekilde hareket etmek, faydalı işler yapmak, ruhların sükûnete kavuşması ve mutmain olması,³⁹ "sözde ve fiilde isabet" vb. için de kullanılmıştır.

Medeniyet tasavvurunun dayandığı temel esaslardan biri olarak hikmetin sayılan anlamlarını dikkate aldığımızda, onun İslam medeniyetinin oluşumunda ne kadar önemli bir imani, dinî ve ahlakî yere sahip olduğu hemen anlaşılır. Öncelikle medeniyetin en vazgeçilmez temel dayanaklarından en başta geleni olan inanç olmak üzere, ahlak nizamının en önemli dört temel faziletinden birini teşkil eder. Hikmet, kuvve-i akliyenin/nazar kuvvetinin en uygun hâli ve ideal ortasıdır. Bu da gerek

35 İlgili ayet yer ve numaraları için bkz. H. Erdem, *Felsefeye Giriş*, s. 19; H.Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s.25.

36 İbni Manzur, *Mısır*,1300 H. veya Beyrut, tarihsiz , XV/30.

37 ez- Zebidi, *Tacü'l-Arûs*, Mısır, 1306 H, VIII/243.

38 Bkz. H. Erdem, *Felsefeye Giriş*, s.15

39 Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, İstanbul, 1963,I/284-285.

temyiz, gerek düşünme ve idrak gücünün en ideal hâli olan orta hâlde bulunmasıdır.

Bir başka ifadeyle hikmet; ilmin, mantık ve kesin verilere dayanılarak ispatlanabilen bilgilere ulaşılması ve üzerinde derin düşünme faaliyetlerinin gerçekleştiği bir tefekkür faaliyetidir. Yine hikmet; teorik ve pratik yanı olan ilim ve amelin birleşmesinden meydana gelen yüksek bir değerdir. Her şeyin hakikatine ermeye ve ona ait bilgi edinmeye de hikmet denir. Adaba, ahlaka, öğüt verici hikâyelere ait belîğ sözlere, fıkralara da hikmet denildiği görülür. Hikmet sahibi kimseye hakîm denir. Hakîm olan kimse de tefekkür yeteneği, zekâ, güzel ve isabetli tasavvur, kolay öğrenme, saf ve berrak zihin, keskin intikal ve anlayış, hafızada tutma gibi özellikler öne çıkar. Bir ayette, “Kendisine hikmet verilmiş olan kimseye muhakkak birçok hayır verilmiştir.”⁴⁰ bir hadiste de, “Hikmet, müminin yitiğidir; onu nerede bulursa alır.”⁴¹ buyrulur.

İbni Arabî, hikmetin insan ruhunun kemal derecesi olduğunu, insanın onun öncülüğünde iyi şeyleri övdüğünü, kötü şeyleri yediğini ve nefsini kötülüğe yönelmekten alıkoyup güzelleştirmeye çalıştığını belirtir. Bu niteliklere sahip bir kimsenin tasarladığı bir medeniyet tasavvurunda ne kadar isabetli değerlendirmelere, hedef ve belirlemelere gidileceği ortadadır. Çünkü hikmet insanı güzel amellere yaklaştıran bir hakikattir. Hakîm olan kimse, her daim marifet sahibi olmak isteyen, Allah’ı bilmek ve tanımak için eşyanın hakikatlerini güçlerinin yettiğince idrak ve keşfetmeye çalışarak gereğince amel eden kimselerdir.

Bir insan, Allah’ın varlığına şahitlik eden alametleri, işaretleri, güzellik ve manzaraları ibret nazarıyla seyre daldıkça, ruhî olarak büyük bir duygu yoğunluğu yaşar; kendisinde Allah’a karşı hoş bir yönelme, cazibe meydana gelir; Yaratıcı’nın büyüklük ve kudretini düşünmekten dolayı olağanüstü bir iç huzuru duyar ve ruhanî bir istiğraka dalar. Bu sayede Allah’ın yarattıkları ve bize bahsettikleri üzerinde tefekkür gücü ve ilmî olgunluğu gelişir; zira insan zihni Allah’ın bilinmesine ışık

40 Bakara 2/269.

41 Ö.N. Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1962, ss. 634-635.

tutan bir ayna mesabesindedir. Bu sebeple, Kur'an'ın birçok ayeti, insanları düşünmeye, Yüce Yaratıcı'nın eserlerini seyre davet eder. Bir ayette, "Bakınız! Göklerde ve yerde neler vardır..."⁴² buyrulur.

Hikmetten asıl kastedilenin ise, insanın, hem kendisini, hem de kendisini kuşatan âlemi düşünmesi, bütün bu varlıkların Yüce Yaratıcısı olan Allah'ı en güçlü bir şekilde tasdik ederek ayne'l- yakın derecesine çıkarmasıdır. Kur'an-ı Kerim'deki; "Kendisine hikmet verilen kimse, şüphe yok ki pek çok hayra nail olmuştur, bunu ancak akıl sahipleri düşünüp takdir eder."⁴³ ayeti bu bağlamla alakalıdır.⁴⁴ Tabii ki, "kendine hikmet verilmiş kimse ise" pek mutlu olur. Büyük bir ilahi lutfu ulaşılmış olur. Çünkü kendisine hikmet verilmiş kimseye çok büyük bir hayır verilmiştir. Bu sayede ebedî selamet ve saadete ulaşmaya aday olur. "Bunu ancak halis akıl sahipleri" temiz düşünüşe, aydın bir ruha sahip olanlar düşünür ve anlar. Bunun, muazzam bir ilahi vergi olduğunu takdir ederek kulluk vazifelerini büyük bir şevkle, ince bir şükran duygusuyla yerine getirirler.⁴⁵

Yine hikmet, öyle bir nurdur ki hakikat ile vesvesenin, hak ile batılın arasını ayırır; insanı iyi ve güzel amellere yönlendirir. Bu sebeple, İslâm dünyasında hikmet kapıları akıl sahibi olan ve hikmeti isteyen herkese açık tutulmuştur. Hz. Peygamber'in, "*Hikmet, şerefli kimsenin şerefini daha da çoğaltır. Köleleri de meliklerin meclislerinde bulunacak, oturacak kadar yükseltir*"⁴⁶ gibi hadisleri de hikmetin yayılmasında teşvik edici unsurlar arasında yer almıştır.

İslam medeniyet tasavvurunun en önemli üç unsuru olan ilim, irfan ve hikmet medeniyetin bütün sahip olması gereken nitelikleri kendilerinde toplamaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilecek bir medeniyet tasavvuru da bütün iyi ve güzel olanı, ideal olanı, insanı kemale (insan-ı kamil) götürecek değerleri içermektedir. Çünkü hakiki medeniyetin

42 Yunus 10/101.

43 Bakara 2/269.

44 Bkz. Ö.N. Bilmen, *Yüksek İslam Ahlakı*, s.29-30.

45 Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, İstanbul, 1963,I/284.

46 el- Acluni, I/363, Hadis No,1157.

esasını oluşturan köklü inanç, ben-idraki ve ahlak nizamı bu üç değerde mündemiçtir. Bir medeniyet tasavvurcusu ideal medeniyet yoluna insanları çağırırken Yüce Yaratıcı'nın sözlerine kulak vermek zorundadır. Yüce Yaratıcı bu çağırının hikmetle ve güzel öğütlemeye olmasını istemektedir: “**Sen, Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et.**”⁴⁷

İslam medeniyet tasavvurunun oluşması, onun devam ve bekası, bu tasavvur sonucu meydana gelen medeniyetin, sahih bir medeniyet vasfını alması için ilim, irfan, marifet, sanat ve hikmet temellerine dayanması gerekir. Fakat ilmin, irfanın, marifetin, hikmetin, sanat, hukuk ve ticaretin, en önemlisi de ben-idrakinin semavî bir dinle ve yüce bir ahlâk nizamıyla harmanlanması önemli bir husustur.

Medeniyetin hakiki manası; yardımlaşma temeline dayanılarak cemiyetin kurulması ve kavmiyetin tanzim edilmesi demektir. Bu ise o toplumun fertleri arasında sahih kardeşliği ve daimî sevgiyi gerektiren kuvvetli bir bağın varlığını gerektirir ki, o da din ve ahlaktan ibarettir. Zira dinin ilkeleri ve ahlâk, insana sağlam bir inanç ve sonsuz derecede faziletler ve güzellikler kazandırır. Dinsizlik ve ahlaqsızlık ise insanı hayvani duygu ve düşünceler, nefsanî şehvet ve ihtiraslar dünyasına daldırır. Dolayısıyla, birincinin medeniyetin hamisi, ikincinin ise insanlığın yok olması ve mahvolmasının gerçek sebebi olduğu hemen görülür. Çöken bütün medeniyetlerin ortak özelliği ise, dirsizlik, inanç zafiyeti, ahlaqsızlık ve ahlaktan yoksunluk olarak tespit edilmiştir.

Müslüman bir kimsenin yitirdiği bu inanç, ben-idraki, ahlak nizamı, ilim, irfan ve hikmet değerlerini yeniden keşfedip onlarla bağlarını güçlendirmesi gerekir. Zira Batı'nın ilahi boyutunu yitirmiş vahşi bilim anlayışı karşısında, Müslüman bir kimse, haysiyetli bir duruş ve alternatif bir medeniyet tasavvurunu, bir dünya görüşünü, ancak bu yolla gerçekleştirebilir. Hepimizin, büyük bir medeniyetin mağdurları olmaktan çıkıp, yeni bir medeniyet tasavvuru, tasarımı ortaya koymak için ihtiyaç duyduğumuz değerleri yeniden ihya etmemiz gerekmekte ve onları bir hayat tarzı hâline getirmemiz icap etmektedir. Bu çaba, yeni bir medeniyet tasavvuru olarak karşımıza İslam medeniyetini ihya hareketi olarak çıkacaktır.

47 Nahl, 16/125.

İlahi mesajlar zaman ve mekan ötesi olmanın yanında her devirde insanogluna yeni açılımlar, yollar göstermeye de imkan vermektedirler. Vahyin statik ve sadece tek bir anlam içerdiği düşüncesi çoğu zaman medeniyetleri de statik hale getirerek durdurmuştur. Oysa ki ilahi mesajlar donuk, statik, yüzeysel mesajlar olmayıp insana medeniyet inşasının çerçevelerini ve bu çerçeveler içerisinde oluşturulabilecek imkanları da gösterirler. Belirli dönemlerde ilahi mesajları anlamakta zorlanan insanlar dinin dinamik bir yaşam içerisinde anlaşılamayacağını düşünerek bir anlamda mesajın dinamikliğini ve medeniyetin yükselmesini durdurmuşlardır. Böyle durumlarda tekrar harekete geçmek için öze dönme veya yeni anlayışlar ortaya koymak gibi düşüncelerle medeniyetin ihyası çabaları ortaya çıkmıştır. Acaba batıda rönesans olarak adlandırılan bu duruma İslam'da rastlamak mümkün müdür?

4. İslam Rönesansı

(Prof. Dr. İsmail TAŞ)

Rönesans fenomeni üzerine bir şeyler yazmak bir taraftan kolay, bir taraftan da oldukça zordur. Kolaydır çünkü her ne kadar birbiriyle çelişir nitelikte olsa da bu sorun üzerine oldukça söz söylenmiştir. Bu durum biraz da meselenin doğasından kaynaklanmaktadır. Zira Peter Whitfield'in ifade ettiği gibi, düşünce tarihinde Rönesans, bazen, herhangi birinin oynayabileceği bir oyun gibi görünür. Sanat, felsefe ve ekonomi tarihçileri onu tekrar tekrar tanımlamaktan ya da varlığını hepten reddetmekten⁴⁸ hoşlanırlar.⁴⁹ Başlangıç tarihi, mekânı ve coğrafyası belli değildir; başlatıcılarının kimler olduğu hakkında ihtilaflar vardır. Hangi coğrafyada hangi iklimlerde doğdu, hangi iklimlerde gelişti ve yayıldı,

48 Bazılarına göre Rönesans "mit"ten başka bir şey değildir. Dahası Rönesans, Orta Çağ'daki ilerlemenin ve gelişmenin dumura uğraması ve durdurulması olayıdır. Rönesans mitinin ana parçaları ise şunlardır: "Bin yıllık karanlıktan sonra dünyada yeni bir manzaranın (Outlook) aniden doğması; skolastiklerin semeresiz tartışmalarının yerini alan reel dünya araştırmaları; Amerika'nın keşfi ve bilimin ilerlemesi yoluyla dünyanın genişlemesi; dinde reform.

Gerçekte bunların hiçbirinde hakikat yoktur. Tersine, Rönesans Orta Çağlardaki bir ilerleme devrini sona erdiren, düşüncenin ciddi biçimde gerilediği bir dönemdi." Bk. James Franklin, "Rönesans Efsanesi", çev. Atilla Yayla, *Liberal Düşünce*, C. 10, No:37, Kış 2005, ss. 11-25.

49 Peter Whitfield, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, çev. Serdar Uslu, Küre Y., İstanbul 2012, s. 109.